

*Ljudske nedoumice na presjeku objektivnog i subjektivnog
Neka teorijska i metodološka razmišljanja o odnosu
subjektivnih i objektivnih pokazatelja**

Ulf Himmelstrand

Takozvani pokret pobornika društvenih pokazatelja, što su ga krajem pedesetih godina pokrenuli Raymond Bauer i drugi, kao i napori *Instituta Ujedinjenih naroda za istraživanje društvenog razvoja* da odrede i pronađu pokazatelje za mjerenje »kvalitete života« potakli su i druge autore na slična istraživanja. U Švedskoj je Sten Johansson svojom Studijom o kvaliteti života (1970) uveo praksu da Švedski statistički ured u svoje redovne periodične ankete uvrsti i stanovit broj pitanja u vezi s kvalitetom života. I u Norveškoj je provedena slična anketa o kvaliteti života (Stein Ringen, 1973) osobita, međutim, po nekoliko zanimljivih detalja. Učinjeni su i značajni pokušaji da se skupe društveni pokazatelji iz cijelog svijeta i da se objave u priručnicima globalnih razmjera. Najnoviji takav rad je *World Handbook of Political and Social Indicators* autora Charlesa Taylora i Michaela Hudsona, (1972).

Te studije o pokazateljima uglavnom se bave *objektivnim* vidovima socijalne skrbi i sličnim pitanjima, iako se neki od tih vidova, npr. dostupnost »političkih sredstava« (Sten Johansson, 1971.) procjenjuju uz pomoć subjektivnih sudova dobivenih intervjuiranjem, i to jednostavno zato što se smatralo da su drugi, »objektivniji« načini prikupljanja podataka neizvedivi ili suviše skupi. Međutim, sve se više osjeća potreba da se ti »objektivni pokazatelji« dopune pokazateljima što odražavaju subjektivno vrednovanje ili efektivno značenje objektivnih faktora koji su proučavani u većini ranijih studija pokazatelja.

Kako teorijski tako i u aktivnim kontekstima »subjektivni pokazatelji« postaju značajni ako se polazi od pretpostavke da je subjektivna

*

Mnogi aspekti ovog rada rezultat su moje dugogodišnje suradnje s Charlesom Osgoodom u radu na »Atlasu afektivnih značenja«, koji je obuhvatio velik broj jezičnih zajednica na tri kontinenta. Zahvalnost dugujem i Haluku Soydanu (1975), čiji je rad o afektivnim značenjima i društvenim strukturama izraz istih teorijskih preoku-

pacija koje stoje iza jednog dijela ovog rada. Diskusija između Haluka Soydana i Roberta Franka o nastavku tih istraživanja, onako kako mi je prenesena, također je utjecala na neke dijelove ovog referata. (Referat je podnijen na Svjetskom kongresu IPSA u Edinburghu, 16—21. kolovoza 1976. godine.)

društvena svijest važna, ako ne i isključiva, determinanta društvene akcije ili njenog nepostojanja, kao i građanskih i političkih odluka ili njihovog nepostojanja. Takva akcija ovisi i o objektivno determiniranim mogućnostima izbora, te o ograničavajućim faktorima. Međutim, izbor determiniranih mogućnosti i objektivnih ograničavajućih faktora koji će biti prihvaćeni, zaobiđeni ili napadnuti u velikoj mjeri ovisi o više ili manje široko prihvaćenim subjektivnim definicijama objektivne situacije.

Postoje, međutim, i drugi razlozi, manje značajni po mom mišljenju, koji sve više skreću pažnju na subjektivne pokazatelje. Činjenica da su neki istraživači, kao npr. Andrews i Withey, ustanovili dosta nisku korelaciju između objektivnih i subjektivnih pokazatelja protumačena je kao indikacija relativne »samostalnosti« subjektivnih faktora. Zatim, slijedeći prilično sumnjivu logiku, ta je korelacijska »samostalnost« protumačena kao izraz samostalnog značenja subjektivnih definicija situacije. Međutim, kao što svi znamo, subjektivni pokazatelji, kao što su varijable stavova, također često pokazuju vrlo slabu korelaciju s ponašanjem. No niske korelacije, kako s objektivnim okolnostima tako i sa stvarnim ponašanjem, ne bi mogle ukazivati ni na što osim na nevažnost subjektivnih pokazatelja. Očito je da zaključak prema kojem subjektivne definicije situacije imaju »samostalno« značenje zahtijeva pomnije ispitivanje. Kakva je vjerodostojnost korelacijskih istraživanja o odnosima između objektivnih pokazatelja, subjektivnih pokazatelja i ponašanja?

Već sam ranije u drugom kontekstu razmatrao odnos stavova i ponašanja (Himmelstrand, 1960). Što se tiče odnosa ustanovljenih između subjektivnih i objektivnih pokazatelja antecedentne prirode, niske ili umjerene korelacije nađene kod njih mogu se objasniti na nekoliko različitih načina. Relativna beznačajnost objektivnih pokazatelja kao predskazivača subjektivnih raspoloženja često je posljedica vrlo male objektivne varijacije u istraživanjima o kojima je riječ kao i okolnosti da su za procjenu uzimani vrlo konvencionalni i ponešto irelevantni objektivni faktori. U studiji Andrews i Witheya šest objektivnih društvenih pokazatelja odnosi se na lako pristupačne podatke o prihodima, spolu, rasi, obrazovanju, itd. dok se svi upotrijebljeni subjektivni pokazatelji bave stavovima prema dosta specifičnim objektivnim okolnostima kao što su stambeni uvjeti, mogućnosti za aktivno korištenje slobodnog vremena i za obiteljsku rekreaciju, zdravlje, slobodno vrijeme za obavljanje poslova, uvjeti na radnom mjestu, efikasnost državnih organa, životni standard, itd. Da su Andrews i Withey mogli koristiti objektivne pokazatelje kod tih specifičnih pitanja i da su ih povezali s odgovarajućim subjektivnim stavovima, ja bih se usudio reći da bi bili našli mnogo višu korelaciju.

Tim nikako ne želim reći da objektivni i subjektivni pokazatelji nužno moraju odražavati jedni druge poput ogledala, tako da se dobiju značajne korelacije. Moja je teza da baš nije korisno konstruirati studije na temelju onih pokazatelja objektivnih okolnosti, koji su nam dostupni, prućenih s nekoliko subjektivnih pokazatelja, a da pri tom nismo vrlo pažljivo razmislili kakva treba biti struktura izbora objektivnih i subjektivnih pokazatelja u okviru jedne temeljite teorijske analize načina na koje subjektivni i objektivni faktori mogu biti međusobno povezani.

Transakcijski okvir analize odnosa između objekta i subjekta

Želio bih već na samom početku ovog odjeljka istaći da će transakcijski okvir o kojem ću govoriti biti doveden u sumnju već u slijedećem dijelu ovog referata. Po mom mišljenju ograničena vrijednost transakcijskog okvira uglavnom je posljedica njegove »subjektivističke« pristranosti. Ta ograničenja ipak ne znače da je transakcijski okvir potpuno beskoristan. Bez obzira na prilaz koji usvojimo, u jednoj fazi moramo govoriti o međusobnim odnosima između vanjskog objektivnog i unutrašnjeg subjektivnog svijeta ljudskih postupaka unutar nekog transakcijskog okvira. Ljudi svojim postupcima djeluju na vanjski svijet; ali i na njih djeluju objektivne okolnosti koje su izvan njihove neposredne vlasti. Skup takvih transakcija može biti više ili manje uravnotežen: neki ljudi imaju minimalnu osobnu vlast i izgledaju kao da im drugi komandiraju; drugi naprotiv imaju mnogo veću osobnu vlast nad vanjskim okolnostima. Te se distinkcije odnose na radove Rottera i drugih.

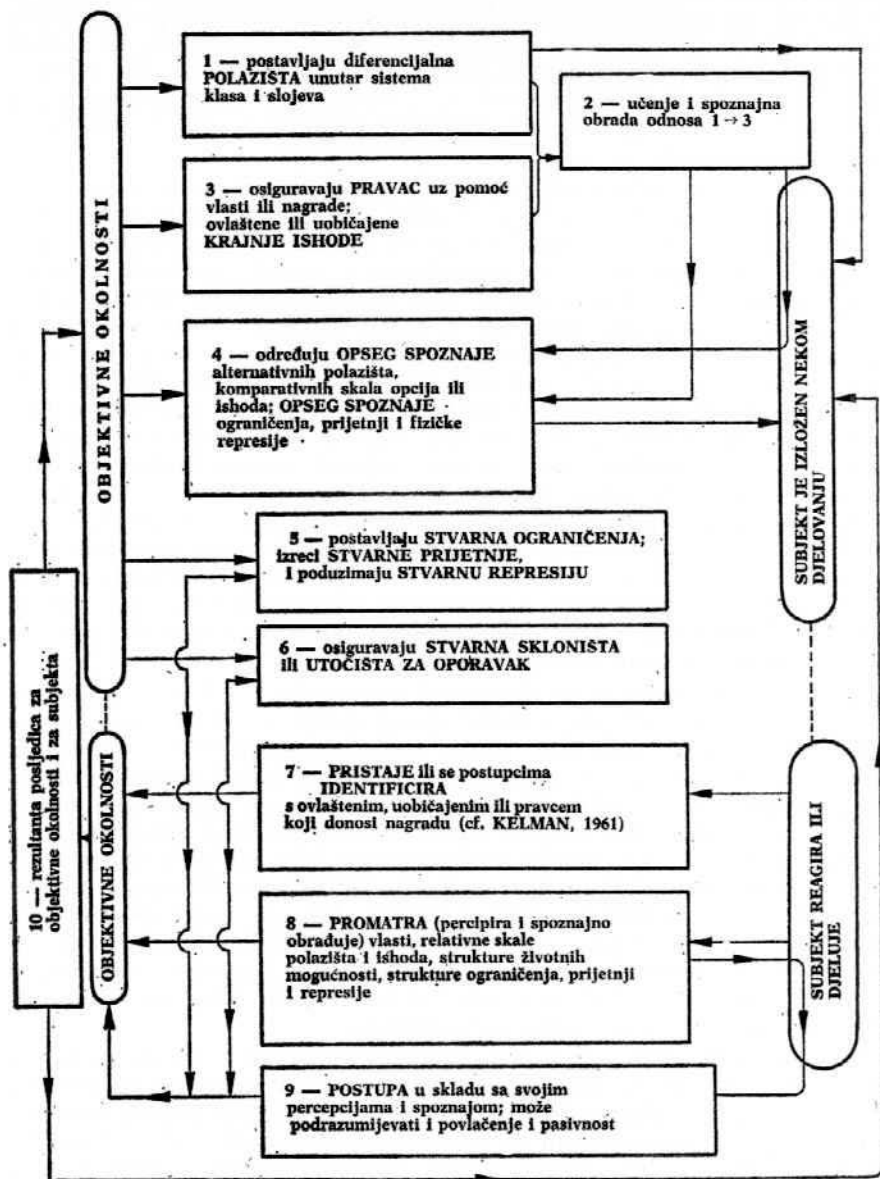
Smatram da se razmatranje odnosa između objekta i subjekta može podijeliti na sedam različitih područja ljudskih transakcija:

1. područje transakcija između čovjeka i neistražene prirode;
2. područje društvene realizacije i izražajne akcije;
3. područje uloga koje su propisane detaljnim kazuističnim pravilima;
4. područje borbe i rata;
5. područje jednostavnog stacionarnog odnosa čovjek-mašina;
6. područje akcije koja podrazumijeva obradu informacija, odlučivanje i instrumentalnost, uključujući i igranje uloga propisanih općim pravilima postavljanja ciljeva kao i ovladavanje složenom ili pokretnom mašinerijom ostvarivanja ciljeva;
7. područje osobnog samopotvrđivanja i identiteta.

Svako od tih područja ima karakteristična svojstva i podrazumijeva razne vrste transakcijskih ravnoteža između objekta i subjekta. U »čistim« slučajevima, tj. u područjima čovjeka i neistražene prirode, propisanih uloga ili jednostavne transakcije čovjek-mašina *na čovjeka djeluju* vanjske strukture prirode, propisi ili strojevi; s druge strane, instrumentalno ponašanje koje ostvaruje neki cilj ili je prema cilju orijentirano više podrazumijeva da čovjek djeluje nego da na njega djeluju. Nadalje, svaki ljudski život može predstavljati različite mješavine tih načina transakcije. Takve mješavine raznih vrsta transakcija mogu se postići bilo nekim oblikom integracije s nekom maticom aktiviteta, pri čemu je igranje propisanih uloga kombinirano s instrumentalnom ili realizacijskom djelatnošću, itd., jasnim odvajanjem tih vrsta transakcija u raznim sferama života ili diferencijalnom distribucijom raznih vrsta transakcija među raznim vrstama ljudi.

Međutim, ovo nije mjesto za istraživanje značenja različitih transakcijskih mješavina. U ovom radu bavimo se s druga dva pitanja. Prvo, *što se događa s pojedinim subjektima i objektivnim okolnostima* u toku takvih transakcija? Drugo, koje *granični uvjeti* određuju domet i utvrđuju ograničavajuće faktore i opcije što će važiti za takve transakcije?

Na slici 1. dajem dijagram kojim sam pokušao pružiti niz odgovora na prvo pitanje.

Slika 1.

Ilustracija je razumljiva i bez dodatnih objašnjenja; treba je gledati počinjući odozgo prema dolje. Postoje, međutim, neke pojedinosti koje traže da se o njima nešto kaže.

Blokovi zaobljenih kutova odnose se na sile, uzročnike ili objekte utjecaja. Blokovi oštih kutova predstavljaju vrste utjecaja ili procesa između objekta i subjekta. Pune linije predstavljaju utjecaje; iscrtkane linije ukazuju na privremeno premještanje neke sile, uzročnika ili objekta s jedne točke u cjelokupnom procesu na neku kasniju točku. Za razliku od utjecaja, ova premještanja ne pretpostavljaju promjenu. Na primjer, subjekt u kontekstu reakcije na utjecaje objekta u gornjem desnom dijelu dijagrama premješten je s karakteristikama stečenim u toku te reakcije u kontekst donje akcije.

Aspekt koji je teško predstaviti u ovakvom dijagramu je stupanj podudarnosti ili ravnoteže između posljedica raznih vrsta objektivnih utjecaja. Međutim, mogućnost nepodudarnosti naznačena je u bloku 2, koji predstavlja spoznajnu obradu nepodudarnosti između polaznih točaka i pravaca u bloku 1 i 3. Tip proturječnosti između polaznih točaka i pravaca koji prilično zaokuplja sociologe je slučaj kad pravci, što su utvrđeni vladajućim kulturnim vrijednostima, referentnim grupama itd., ne odgovaraju točkama ljudi u nekim društvenim klasama ili slojevima (Merton, 1968). Drugi slučaj proturječnosti javlja se kao posljedica konflikta normi, koji prouzrokuju konflikte u pravcima. Daljnja nepodudarnost može se pojaviti zbog nedosljednosti u rangiranju polaznih točaka ili statusnih skupova individualnih subjekata (Lenski, 1954). Kognitivna obrada takvih nepodudarnosti ili proturječnosti može djelovati zajedno s raznim relevantnim objektivnim okolnostima i formirati glavne procese koji određuju opseg i diferencijaciju u spoznajnoj mapi što je subjekt stvara u odnosu na datu situaciju. Prema tome, strelica koja predstavlja zajednički utjecaj blokova 1 i 3 povučena je kroz blok 2 da bi istakla vezu s »glavnim procesima« formiranja spoznajne mape u bloku 4.

Valja također zapaziti da objektivni utjecaj br. 5 i 6, npr. postavlja nje *stvarnih*, ne zamišljenih, ograničenja, prijetnji i fizičke represije, ne djeluju izravno na subjekt koji reagira isključivo neizravno, kroz subjekt koji djeluje i koji, naravno, može učiti na temelju takvih susreta s objektivnom stvarnošću kroz blok 10 i kroz petlju povratne sprege koja vezuje taj blok sa subjektom koji reagira u gornjem desnom kutu dijagrama. Prema tome, blokovi 1—4 razlikuju se od blokova 5—6 po tome što prvi označava utjecaje koji djeluju kroz individualne procese učenja, a ti opet pripremaju teren za ljudsku volju i akciju, dok ovi drugi blokovi vrše utjecaj neovisno od ljudske volje i subjektivne definicije. Oni djeluju izravno na ljudske postupke u odnosu na objektivne okolnosti i tek poslije toga mogu utjecati na ljudsko učenje, volju i akciju, kroz način na koji čovjek doživljava takvu objektivnu intervenciju.

Pristanak i identifikacija koji se spominju u bloku 7 odnose se na poznate pojmove Herberta Kelmana (1971), a koje on razlikuje od internalizacije, procesa koji uključuje više nezavisne subjektivne obrade informacija i odlučivanja, pod uvjetom da postoje neki dobro shvatljivi ciljevi što ih postavlja društvo ili ljudske grupe. Kelmanov pojam internalizacije može tako obuhvatiti procese navedene u bloku 8. Skrećemo pažnju i na to da se perceptivni i kognitivni procesi, navedeni u bloku 8, smatraju glavnim antecedentima akcije, što je naznačeno strelicom koja iz bloka 8 prolazi subjekt koji djeluje i ide u blok 9, koji predstavlja ljudsku ak-

ciju i na taj se način razlikuje od prostih postupaka pristanka ili identifikacije u bloku 7. I na kraju nekoliko riječi o tome kako bi se ovaj dijagram mogao koristiti za cjelovit opis transakcija između objekta i subjekta. U slučajevima kod kojih je većina objektivnih utjecaja kanalizirana kroz blokove 1 i 3, ne zahvaća blok 2, a veći dio ljudske akcije prolazi kroz blok 7, indiciran je veoma »sređen«, kontinuiran i stacionaran skup transakcija. Takve slučajeve možemo očekivati kad se radi o područjima transakcija tipa 3 i 4 — propisanih uloga ili jednostavnog odnosa čovjek-mašina. Što je više drugih blokova u dijagramu obuhvaćeno, to više diskontinuiteta, napetosti i stvarnih promjena kako objektivnih okolnosti tako i samih subjekata možemo očekivati. To nas dovodi do drugog načina na koji možemo koristiti ovaj dijagram zbog cjelovitog opisa odnosa između objekta i subjekta, naime dovodi nas do rezultante posljedica za objektivne okolnosti i za sam subjekt, kao što je naznačeno u bloku 10. U ovisnosti od datih karakteristika objekta i subjekta, transakcije o kojima je riječ dovest će do veće ili manje promjene objektivnih okolnosti ili do više ili manje prilagodavanja, povlačenja, itd. od strane subjekta, ili pak do procesa oporavka, ponovnog učenja i pripremanja novog oružja za buduću, možda uspješniju, napad na date objektivne okolnosti.

Kad bi ovo bilo samo jedno poglavlje u nekoj knjizi, a ne dio referata ograničenog dometa, slijedeće bi poglavlje logično govorilo o načinima na koji odnosi i procesi između objekta i subjekta, kao što su oni navedeni na dijagramu, djeluju u raznim područjima transakcije, poput onih šest što su ranije spomenuti. U ovom kontekstu, međutim, glavni cilj prikazivanja dijagrama br. 1 bio je da se predloži teorijski okvir za analizu odnosa između objekta i subjekta, kao preduvjet za svrsishodnije odabiranje objektivnih i subjektivnih pokazatelja od onih što se obično nalaze u literaturi. Ovdje nećemo izvršiti stvarni izbor takvih pokazatelja, nego ćemo samo pokazati kako predloženi teorijski okvir može pomoći pravilan izbor. Za svako od područja transakcija koja su ranije navedena, ili za bilo koje drugo područje što ga odredi neki drugi istraživač, mogu se odabrati relevantni objektivni pokazatelji na temelju objektivnih utjecaja spomenutih u blokovima 1 i 3—6 našega dijagrama:

1. Kakav je *sistem podjele na klase i slojeve* u zajednici datog subjekta, i kakav *položaj* subjekt zauzima u tom sistemu?

2. Kakav je *sistem vlasti*, a kakav je *sistem vrijednosti, nagrada i kazni* u zajednici datog subjekta? Moglo bi izgledati da se ovo pitanje odnosi i na sistem podjele na slojeve. No razlika između tog i prethodnog pitanja je u tome što ovdje razmatramo autorizirane *krajnje ishode* akcija u datoj zajednici, dok se prethodno pitanje više bavi ishodištima.

3. Kakav se *pregled* objektivno pruža datom subjektu u njegovoj zajednici, kao i u drugim relevantnim zajednicama, u odnosu na *ishodišta drugih subjekata, strukturu životnih mogućnosti, ograničenja, prijetnji i represije*? Ovaj faktor objektivne očevidnosti čini se da se suviše zapostavlja prilikom izbora objektivnih pokazatelja. Toj očevidnosti, onako kako je subjekt stječe na temelju izravnog promatranja,¹ mogli bismo dodati

¹

U svojoj knjizi *Land and Power in Latin America* švedski autor Sven Lindqvist

ono što masovni mediji, a i usmena komunikacija, čine vidljivim velikom broju subjekata. Analiza sadržaja masovnih medija bila bi najbolja metoda za utvrđivanje objektivnih pokazatelja.

4. Kakva se konkretna ograničenja, prijetnje i mjere represije primjenjuju na razne akcije u zajednici datog subjekta? Metodološki gledano, izgleda da bi baš kod ovog pitanja bilo posebno teško pronaći objektivne pokazatelje — bar što se tiče ograničenja. Različite vrste akcija mogu podlijegati različitim ograničenjima; vidljiva ograničenja zavisila bi prema tome o strukturi raznih vrsti akcija u datoj zajednici. Osim toga, mnoga ograničenja implicirana su u datoj društvenoj strukturi — Johan Galtung (1969) govori o »strukturalnom nasilju« — a da ih ne otkriju čak ni dobri sociolozi sve dok ne počnu djelovati na pojedince ili kolektive. Takvo otkrivanje može biti nadalje otežano prešutnim sporazumom između većine ljudi, ako ne i većine sociologa, da su neki pravci akcije unaprijed osuđeni na propast, te stoga nitko i ne vrši akcije koje bi mogle iznijeti na vidjelo postojanje tih ograničenja. Prijetnje i mjere represije su eksplicitnije, ali ih ipak može biti teško otkriti na objektivnan način jednostavno zato što su one dio nedoumica neke društvene klase koje su nepoznate sociolozima jer su ovi pripadnici srednje klase. Ipak, veoma je važno da se potrudimo što više možemo kako bismo odredili objektivne pokazatelje te prirode.

5. Koja su skloništa za povlačenje ili uzmak ili utočišta za oporavak objektivno dostupna pojedincima koji u datoj zajednici naiđu na ograničenja, prijetnje ili represiju? I ovdje važe metodološke teškoće spomenute u prethodnom stavku, možda čak i u većoj mjeri. Brdsko ili šumsko pribežište gerilaca, anonimnost gradskog života, zaštita što je pruža legalna parlamentarna opozicija formirana poslije poraza na izborima, privatna zadovoljstva obiteljskog života, sjajna izolacija privatne fantazije ili kontemplacije, ili pak komercijalizirana razonoda tržišta zabave, sve se to može smatrati raznim vrstama utočišta ili, kao u nekim slučajevima, skloništima za oporavak povezanim s raznim područjima transakcije. Objektivna dostupnost takvih skloništa ili utočišta ne posjeduje samo ekonomske, političke i društvene dimenzije već i fizičke i geografske: veličina grada, površina i broj soba u obiteljskom stanu, a i topografija i biljni svijet.

Nakon što smo vidjeli kako se dijagram 1 može koristiti kao putokaz u traženju relevantnih objektivnih pokazatelja, možda nije potrebno isti taj postupak ponoviti u svim pojedinostima i za subjektivne pokazatelje. Blokovi 1—4 i 8 na našoj ilustraciji očito nude niz varijabli stavova i spoznaje za razna područja transakcije. Varijable koje se odnose na blokove 7 i 9, a koji se neposrednije tiču ponašanja ili akcije, ne odnose se u tolikoj mjeri na subjektivna raspoloženja. Ali stavovi koji se tiču takvog ponašanja ili akcije mogli bi se isto tako uključili među subjektivne pokazatelje.

uvjerljivo je pokazao da je »očevidnost« nedoumica veća među siromašnim i neobrazovanim ljudima u feudalnim ili drugim agrarnim društvima Latinske Amerike koja se temelje na eksploataciji nego među bo-

lje stojećim i obrazovanim ljudima u industrijaliziranim i urbaniziranim segmentima tih i drugih društava. Među tim drugima mnogi procesi koji su u pitanju u velikoj su mjeri bezlični, a ishodi neopipljivi.

Pod uvjetom da dovoljno pažljivo odredimo objektivne pokazatelje u smislu koji sam predložio, mogli bismo preciznije proučavati ono što se naziva »lažnom sviješću« — taj nebulozni ali značajni pojam — tako što ćemo utvrditi kolika je podudarnost objektivnih i subjektivnih pokazatelja.

A sada nekoliko riječi o ograničenosti prilaza koji smo izložili. Iako je pokazano da su objektivne okolnosti glavni inputi dijagrama 1, mislim da s pravom možemo reći da su objektivne okolnosti što smo ih odabrali za promatranje na temelju ovog dijagrama one koje *direktno* djeluju na ljudske subjekte. Izgleda da naš pogled na objektivni vanjski svijet neizbježno sadrži »subjektivističku« pristranost. Time ne želim reći da nas ta pristranost potpuno obmanjuje, ali ipak izgleda da nam ona zaklanja vidik na neke složene makrosociološke procese, čiji se utjecaj prije ili kasnije ipak osjeća posredstvom objektivnih mikrouvjeta, kao što su oni naznačeni na dijagramu. Ali, kao sociolozi mi naravno moramo biti u stanju anticipirati takve makro-mikro nizove prije nego što se oni manifestiraju na mikrorazini.

Ovo nije prikladno mjesto za razgovor o sociologiji makrosociologije — što je inače uzbuđljivo i zagonetno polje istraživanja — no ja ću ipak biti tako slobodan da dodirnem neke aspekte svoje vlastite karijere kao sociologa da bih osvijetlio teškoće na koje nailazimo kad se uhvatimo u koštac s ograničenjima što ih nameće »subjektivistički« socijalno-psihološki prilaz, koji je sve do nedavno prevladavao u sociološkoj nauci Zapada.

Sociologija makrosociologije — lična digresija

Sociolog porijeklom iz nižeg srednjeg staleža, koji sam vodi relativno siguran i zaštićen život pripadnika gornjeg srednjeg staleža i čije se akademsko iskustvo svodi na knjižnicu, seminar i predavaonicu, a k tome još na statističke i računarske centre, teško će se ikada naći oči u oči sa stvarnošću koja će ga prisiliti da odbaci svoje subjektivističke ili psihologističke poglede. Sva njegova iskustva savršeno se uklapaju u te okvire. Neka iskustva stečena izvan akademskog svijeta, kao što je praktičan rad s omladinskim prijestupnicima i u omladinskim kampovima, ili pak sudjelovanje u progresivnim političkim pokretima, takođe je lako pomiriti s takvim subjektivističkim stanovištem. Sve je samo pitanje o tome što data sredina čini s pojedincem ili grupom pojedinaca, i što ti pojedinci čine sa sredinom. Budući da je takav slučaj, kako čovjek može zaboraviti subjekt pojedinca i pozabaviti se makrosociološkim pojavama kao pitanjima koja zahtijevaju posebnu analitičku razinu, dok u stvari makrosociološki procesi u krajnjoj liniji djeluju posredstvom akcije pojedinca?

Čini mi se da ipak postoje tri vrste konteksta koje nas sile da kao sociolozi načas zaboravimo da se radi o subjektima pojedincima i da obratimo pažnju na makrosociološke procese same po sebi:

a) Ako vas povijesne okolnosti prisile da izađete iz svoje akademske sfere i budete svjedokom, a možda i sudionikom, društvenih previranja pokrenutih sporim ali sada kulminirajućim makrosociološkim procesima,

a koje ste do tada uglavnom previdjeli, te ako ponesete i primijenite svoju sociološku radoznalost i analitičku vještinu.

b) Ako sudjelujete u nekom krupnom međunarodnom istraživačkom projektu (što obuhvaća i nekoliko nerazvijenih zemalja koje za sobom imaju razdoblje kolonijalizma i neokolonijalizma), i to ako taj posao ne obavljate samo uz pomoć knjiga i podataka iz druge ruke, ostajući u zaklonu što ga pruža vaša knjižnica ili računarski centar, već dužim terenskim radom u zemljama koje su veoma različite od vaše, historijski i strukturalno.

c) Ako sjedite u svojoj knjižnici i čitate radove istraživača koji su posjedovali subjektivističku pristranost poput vaše ali su prošli kroz iskustva tipa (a) i/ili (b) i ta iskustva iskoristili za reviziju svojih analitičkih okvira, te ako ovo činite s intelektualnom otvorenošću i radoznalošću koje su svojstvene svim pravim članovima znanstvene zajednice. Mnogim »subjektivistima« bit će možda teže učiti neposredno od makrosociologa — a Karl Marx je jedan od najvećih — koji sami nisu bili preobraćeni s onakvog modernog subjektivizma kakav je većini nas poznat i koji stoga nisu u položaju da se pozivaju na stvari koje moderni »subjektivisti« lako razumiju. Mnogi »subjektivisti« bez iskustva tipa (a) ili (b) koji su bili prisiljeni čitati izvode, recimo, iz Karla Marxa zato što su to od njih tražili studenti, skloni su da iz Marxovih radova prave subjektivističke pro-ili antimarksističke selekcije; na taj način njihov subjektivistički sklop možda će steći još malo pojmovnih ornamenata, ali se u biti neće promijeniti.

Moja iskustva bila su tipa (b), a donekle i tipa (c), i izvjesno vrijeme su u meni izazivala dilemu. Moje akademsko obrazovanje bilo je u duhu subjektivističke tradicije, ali su moja iskustva u nerazvijenim zemljama, a i u nerazvijenim područjima visoko razvijenih zemalja kao što su SAD, nametala potpuno drukčije pojmove. Međutim, isprva nisam uspijevaao uskladiti ta dva analitička okvira; oni su ostajali hermetički odvojeni. Za razliku od nekih drugih sociologa, suočenih s istom dilemom, nisam smatrao pravilnim da potpuno odbacim jedan okvir za volju drugoga. Želio sam naći područja gdje se oni poklapaju, pa sam tako naišao na pojam ljudskih nedoumica na presjeku objektivnoga i subjektivnoga kao pojmovni instrument za povezivanje tih dvaju okvira. Ovaj moj referat jedan je iz niza radova u kojima se hvatam u koštac s problemom teorijskog povezivanja.²

Ali zaboravimo sada, bar privremeno, subjektivne aspekte akcija pojedinaca i počnimo s drugog kraja — od objektivne socijalne stvarnosti u njenoj makrosociološkoj sredini, gdje su pojedinci u najboljem slučaju od drugorazredne važnosti — i potražimo objektivne procese neovisne

2

Vidi na primjer moj referat »Values, Predicaments, World-Views and Action in Politics«, podnesen na ECPR Political Theory Workshop u Strasbourgu u ožujku 1974. i »A Tentative Exploration of the Relevance of Historical Materialism in the Empirical Study of Advanced Capitalist Societies«, koji će izaći u izdanju SAGE u okviru zbor-

nika radova sa VIII svjetskog kongresa sociologa, održanom u Montrealu u kolovozu 1974. god. Ti i drugi pokušaji istraživanja područja »teorijskog isprepletanja« bit će obuhvaćeni u radu na istraživačkom projektu o strukturalnim suprotnostima, nedoumicama i socijalnim promjenama u Švedskoj što ga financira Fond Švedske banke.

od ljudske volje i reakcija pojedinca. Ako u tvrdnjama »objektivista« ima ikakve istine, moramo ranije ili kasnije ponovno uspostaviti vezu s razinom pojedinačnog — budući da su pojedinci svakako sastavni dijelovi socijalnih procesa. Ali sad ćemo to činiti oboružani novim nizom pojmova i pitanja koja su relevantna za pojedinačne subjekte, ali koje je nemoguće ili veoma teško odrediti s isključivo subjektivističkog stanovišta.

Makrosociološke proturječnosti i stvaranje socijalnih potreba, efekata i nedoumica

»Tek u osamnaestom stoljeću, u »buržoaskom društvu«, razni oblici društvenog objedinjavanja postavljaju se pred pojedinca isključivo kao sredstvo za postizavanje njegovih privatnih ciljeva, kao vanjska potreba. Ali razdoblje u kojem ovo gledanje ne izolira pojedinca počinje prevladavati je upravo ono u kojem su međusobni odnosi u društvu postigli najvišu fazu razvitka.«

Karl Marx

Socijalne potrebe i socijalne posljedice, to jest potrebe ili zahtjevi društva i posljedice po to društvo, koje se ne mogu promatrati kao agregat pojedinačnih potreba i posljedica, predstavljaju dosta problematične pojmove, to se mora priznati. No, umjesto da se ovdje upuštam u dugu filozofsku raspravu o mogućnosti i potrebi da se socijalne potrebe i posljedice svedu na razinu pojedinačnog, iako priznajem da je to stvar za diskusiju, poći ću od tvrdnje da je neke pretpostavke o pojedincima potrebno usvojiti jedino kao *premise* za utvrđivanje socijalnih potreba i posljedica, ali da se definicija tih potreba i posljedica sa svoje strane ne mora ni u kom obliku pozivati na pojedince i pojedinačnu motivaciju. Druga je stvar što se tako definirane socijalne varijable mogu i moraju povezati s drugim varijablama, od kojih se neke tiču pojedinaca na mikrorazini.

Poći ću od Marxove primjedbe da tehnički i privredni razvitak u historijskom kontekstu kapitalističke industrijalizacije podrazumijeva da »proizvodne snage« sve više dobivaju *socijalni karakter*. Ne samo što u svakoj proizvodnoj jedinici radi veći broj ljudi, nego se pojavljuju podjela rada i ovisnost od tržišta; kasnije potreba za kapitalom tako naraste da je te proizvodne jedinice same više ne mogu zadovoljiti ulaganjem dijela svog viška; dolazi do štetnih socijalnih posljedica, koje tradicionalni ekonomski smatraju »negativnim vanjskim faktorima«, što ih ne možemo držati na uzdi uz pomoć redovnih tržišnih mehanizama.

Do mnogih takvih zaključaka došli su i kasnije sociolozi, na primjer Durkheim i Weber. No nitko od njih nije toliko pažnje posvetio nepodudarnostima ili suprotnostima, kako ih je Marx nazvao, između tog sve jačeg socijalnog karaktera proizvodnih snaga i privatiziranih oblika društvenih proizvodnih odnosa kakvi postoje u kapitalizmu. Iz tih nepodudarnosti ili suprotnosti snaga i odnosa proizvodnje proizlaze zatim razne društvene potrebe, posljedice i nedoumice koje su svojstvene svakom kapitalističkom ekonomskom uređenju. Po mišljenju Marxa te se potrebe ne mogu zadovo-

ljiti, niti se tim posljedicama i nedoumicama može vladati, ako se privatizirane privredne i društvene transakcije kapitalizma ne zamijene područjima oblicima transakcija koje odgovaraju visoko socijalnom karakteru kapitalističkog načina proizvodnje.

Nije teško taj Marxov temeljni teorijski okvir uopćiti i proširiti i izvan područja privrednog poretka. I u drugim područjima transakcija primjećujemo proturječnosti između privatiziranih transakcija i visoko socijalnog karaktera zahtjeva i posljedica koji proizlaze iz takvih transakcija. Sociologija obiteljskog života, aktivnosti u slobodno vrijeme, političke grupe za pritisak, itd., sve bi se to, po mom mišljenju, moglo korisno analizirati u okviru takvih teorijskih polazišta. Međutim, radi kratkoće, ograničit ću se na primjere koji se tiču ekonomskih i političkih procesa kakvima se bavio Marx. Ipak, neću se strogo pridržavati marksističke terminologije, koja još uvijek može biti nepoznata mnogim čitateljima i koja je osim toga u nekim stvarima nedovoljna da bi izrazila suvremenu stvarnost kasne faze kapitalizma. I konačno, pokušat ću ukazati i na neke nepodudarnosti ili proturječnosti koje proizlaze iz sistema *socijaliziranih* transakcija kakve nalazimo u zemljama koje sebe nazivaju socijalističkima.

Govorit ću o dvije vrste socijalnih potreba: o potrebama koje se odnose na »vanjske faktore inputa« i potrebama koje se odnose na »vanjske faktore outputa«.

Postoje socijalne potrebe da se dođe do sredstava kao *inputa potrebnih za reprodukciju ili održavanje* postojećih transakcija, bile one privatizirane ili socijalizirane, ali to su *inputi koji se ne stvaraju ili raspodjeljuju unutar samih transakcija* i koji su u tom smislu izvanjski u odnosu na njih.

Mogu se uočiti potrebe da se obuzdaju *negativni socijalni vanjski faktori* u postojećim oblicima transakcija, bile one privatizirane ili socijalizirane, a ti su vanjski faktori *posljedice tih transakcija koje nisu bile ukalkulirane, procijenjene ili regulirane u okviru tih transakcija*. U tom slučaju govorimo o socijalnim potrebama povezanim s vanjskim faktorima outputa.

Slika 2

Vrste transakcijskih vanjskih faktora tipično povezanih s dva različita tipa transakcija — privatiziranih i socijaliziranih

VRESTI TRANSAKCIJSKIH VANJSKIH FAKTORA

Vrste transakcija	Vanjski faktori inputa	Vanjski faktori outputa
Privatizirane transakcije	<ul style="list-style-type: none"> — Meliorativne, infrastrukturne, reproduktivne i pravne intervencije i investicije države — Sindikalna aktivnost osim kolektivnog pregovaranja o plaćama; npr. u vezi s radnim uvjetima, ili sa sudjelovanjem radnika u odlučivanju. 	<ul style="list-style-type: none"> — Otuđenje na radu i u slobodno vrijeme — Gubitak zajedništva — Uništavanje i zagađivanje sredine — Inflacija — Nezaposlenost i marginalizacija radnika

<p>Socijalizirane transakcije</p>	<ul style="list-style-type: none"> — Mogućnosti za privatnu inicijativu i kreativnost pojedinaca ili neformalnih grupa — Mogućnosti izražavanja kritike i opozicije političkom ili administrativnom rukovodstvu — Poprišta izražavanja i agregacije konfliktnih interesa stanovništva 	<ul style="list-style-type: none"> — Otudenje u odnosu na političku vlast i administrativne formalnosti — Ograničenje privatne ili neformalne inicijative, kreativnosti i izražavanja kritike i konflikta — Birokratizacija — Teškoće u koordinaciji planiranja
-----------------------------------	--	---

DEFINICIJE: Smatra se da su transakcije u nekom agregatu pojedinaca i u grupama PRIVATIZIRANE ako se poduzimaju na temelju inicijative pojedinaca ili grupa, koja je regulirana konstitucionalno samo nekim »pravilima igre« a da državna vlast nema pravo izdavati detaljna uputstva ili propise o tim transakcijama.

Smatra se da su transakcije u nekom kolektivu SOCIJALIZIRANE ako su usmjeravane ili vršene na osnovu običaja, zakona ili ideološke suglasnosti, utvrđene i opravdane na temelju interesa cjelokupnog kolektiva kao što je npr. društvena klasa ili cijelo društvo.

Na slici 2. dajem vrlo pojednostavljenu usporedbu između dva glavna oblika transakcija koje smo spomenuli — privatiziranih i socijaliziranih s jedne strane, i dva glavna tipa transakcijskih vanjskih faktora koje smo opisali: faktora inputa i faktora outputa. U četiri ćelije ove ilustracije naći ćemo niz prilično konkretnih primjera vanjskih faktora inputa i outputa, kakvi će se vjerojatno pojaviti u situaciji privatiziranih, odnosno socijaliziranih transakcija i na taj način stvoriti socijetalne potrebe vezane za vanjske faktore o kojima je riječ.

Kao što su isticali Nicos Poulantzas (1973), Anthony Giddens (1973) i drugi autori, normalno je za suvremeni kapitalizam da zahtijeva državnu intervenciju u području koje sam ja nazvao vanjskim faktorima inputa i outputa kapitalističkog sistema. Nemam se namjeru upuštati u ponekad zakučastu diskusiju o tome da li državu i državnu intervenciju treba smatrati sastavnim dijelom samog kapitalističkog poretka, ili pak državu treba promatrati kao snagu izvan kapitalističkog poretka koja posjeduje stanovitu samostalnost.³ Ono što je ovdje značajno jest da se pravila privatnih

3 Velik dio rasprave o tome da li su država i državna intervencija sastavni dio kapitalizma ili su to bar djelomično eksterne i samostalne pojave u odnosu na kapitalistički poredak čini se da je zapravo semantička prepirka, koja će nelzbežno ostati bez ishoda i izazivati zbuđenost sve dok se ne razjasne teorijske definicije izraza kao što su »država« i »kapitalistički poredak«. Kao sociolog koji se bavi pitanjem kako se formiraju socijetalne potrebe, posljedice i nedoumice pod djelovanjem raznih transakcija kada su razni faktori inputa i outputa u visokom stupnju socijetalnog karaktera, osjećam potrebu da povučem razliku između države i kapita-

lističkog poretka sa stanovišta različitih pravila transakcija koja u njima važe. Transakcije kapitalističkog poretka u osnovi slijede pravila »privatne razmjene«; država to ne čini (vidi definicije u donjem dijelu slike 2). Činjenica da se i država i predstavnici kapitalističkog poretka prilagođuju jedni drugima prilikom primjenjivanja tih različitih pravila ne umanjuje hitnu potrebu da se jasno utvrde razlike između takvih pravila i područja transakcija. Zapravo i ne bismo smjeli govoriti o prilagođavanju, bilo da je ono uzajamno ili ne, ako prethodno nismo prečistili pojmove o tome što se tom prilikom prilagođuje.

transakcija, koja se koriste u kapitalističkom poretku u užem smislu, razlikuju od pravila državne intervencije, ma koliko se jedna strana trudila da primjenu tih pravila podesi prema zahtjevima druge strane. Budući da smo odlučili da državu promatramo kao posebnu analitičku cjelinu sa stavovitom mjerom samostalnosti u odnosu na kapitalistički poredak, možemo se zapitati u kojoj je mjeri država, u svom pokušaju da zavlada vanjskim faktorima inputa i outputa kapitalističkog poretka, u stanju smanjiti ili ukloniti proturječnosti kapitalističkog poretka. Meni se čini dosta jasno da se proturječnosti nekog društvenog poretka ne mogu ukloniti samom činjenicom da postoji više ili manje vanjskih činilaca — država u kontekstu kapitalističkog poretka, a kulturne revolucije u socijalističkim sistemima — koje nastoje savladati suprotnosti vanjskih faktora inputa i outputa što ih proizvodi taj poredak. U kapitalističkom poretku moglo bi se reći da gotovo po definiciji postoji snažna tendencija *privatizacije socijetalnog*; praktično se to izražava činjenicom da u većini slučajeva kapitalisti podržavaju političke stranke koje se protive dalekosežnoj intervenciji države potrebnoj da bi se zavladao vanjskim faktorima inputa i outputa što ih stvara kapitalistički poredak. Slično ovome, u socijalističkim zemljama čini se da postoji snažna tendencija *socijaliziranja privatnog*. Ove suprotnosti ostaju; borba protiv njih veoma je skupa. U odnosu na kapitalistički poredak, to je izvrsno analizirao James O'Connor u svojoj najnovijoj knjizi *The Fiscal Crisis of the State* (1973).

Kako smo sad razjasnili neke implikacije naše slike, moramo se podsjetiti da je glavni cilj ovoga referata teorijska razrada odnosa objektivnih i subjektivnih pokazatelja i osvjetljavanje nekih problema operacionalizacije koja je potrebna za odabiranje relevantnih pokazatelja u ove dvije oblasti.

Po mom mišljenju konvencionalni izbor objektivnih pokazatelja mogao bi biti veoma obogaćen ako uspijemo utvrditi koji su *pokazatelji vanjskih faktora inputa i outputa* kao i količinu *sredstava koja se dodjeljuje za takve transakcijske* vanjske faktore datog društvenog poretka. I ovdje se slika 2. može koristiti kao sredstvo za pronalaženje odgovarajućih pokazatelja u odnosu na te vanjske faktore. Međutim, očito je da je mnogo lakše naći pokazatelje o sredstvima koja se stvarno dodjeljuju za takve transakcijske vanjske faktore nego predložiti pokazatelje koji bi na vjerodostojan način izražavali stvarne socijetalne potrebe i posljedice koje sačinjavaju same te vanjske faktore. Ovo je veoma važno područje istraživanja u svrhu donošenja mjera; nadajmo se da će u budućnosti taj posao biti mnogo lakši zahvaljujući novim rezultatima.

Ali, što je sa subjektivnim pokazateljima relevantnim za takav izbor objektivnih pokazatelja koji smo upravo spomenuli?

Objektivne socijetalne suprotnosti i njihova cijena oslabljuju sposobnost datog društvenog sistema da na prikladan način postupa sa svojim vanjskim faktorima inputa i outputa. To će se pak vjerovatno odraziti i na građane pojedince time što će im prirediti više ili manje ozbiljne nedoumice. I sada se konačno vraćamo na mikronivo, gdje treba odabrati subjektivne pokazatelje.

Ali što je to nedoumica?

Pojmovno predstavljanje i mjerenje nedoumica

Rječnici kažu da je nedoumica (predicament) »opasno ili neugodno stanje« ili »stanje ili situacija, posebno takva koja je opasna, neprijatna, neugodna a ponekad i komična«. Nedoumica »podrazumijeva složenu situaciju koja izaziva zbnunjenost i iz koje se teško izvući«. Aproksimativni sinonimi su pojmovi kao što su *dilema* i *škripac*. Općenitiji pojam koji bi možda mogao obuhvatiti značenje svih tih riječi je pojam *problem*. Međutim, dok se s jedne strane problem, kao i dilema ili škripac, odnose na čisto pojmovne strukture kao i na konkretnije situacije ili okolnosti, nedoumica kao da ima uže značenje i podrazumijeva nešto što je fizičke ili društvene prirode, nešto što pretpostavlja materijalnu prijetnju kao i društvenu prisilu drugih ljudskih bića ili (kada riječ definiramo u smislu neprijatnih posljedica) uglavnom takve posljedice koje su i fizički, a ne samo duševno »nezgodne«. Definicije koje nalazimo u rječnicima govore o »opasnim«, »neugodnim« ili »zbnunjujućim« situacijama. Činjenica da su te situacije »ponekad komične« jasno ukazuje na prisustvo društvenog elementa. Ono što je opasno ili neugodno jednom čovjeku ponekad izgleda komično promatraču koji se nalazi u društveno zaštićenom ili nadređenom položaju.

Za potrebe ove naše rasprave predlažemo slijedeću, ponešto ublaženu i sažetu definiciju: *Nedoumica je negativno procijenjen položaj u nekoj materijalnoj i društvenoj strukturi iz koje je teško izaći.*

Metodološki gledano, ta definicija kaže da se nedoumice mogu promatrati samo kroz kombinaciju (1) intersubjektivno važećih promatranja položaja u materijalnim i društvenim strukturama iz kojih je teško izaći i (2) subjektivnog pripisivanja negativne vrijednosti takvim položajima od strane (3) činilaca koji zauzimaju ili shvaćaju takve položaje. Grafički se takva nedoumica može predočiti u obliku kocke podataka koja sadrži skup činilaca, skup položaja i skup procjena tih položaja. Ovdje nećemo detaljno razmatrati metodološke probleme i teškoće koji se pojavljuju u pokušaju operacionalizacije pojma nedoumice. Pokušat ću, međutim, s nekoliko primjedaba ukazati na prirodu nekih problema o kojima se ovdje radi.

U prvom redu čini se da ni jedan objektivno vidljiv položaj u nekoj materijalnoj ili društvenoj strukturi nije *objektivno* nedoumica. Takav položaj postaje nedoumica samo kao posljedica subjektivne definicije činilaca. Zato i kažemo da su nedoumice locirane na presjeku objektivnog i subjektivnog.

Ali, o kakvim se ovdje činiocima radi? Sada dolazimo do drugog problema. U radnoj definiciji koju sam gore iznio svjesno sam izostavio prostor za dvosmislenost time što sam spomenuo činioce koji zauzimaju ili shvaćaju položaje o kojima je riječ. To znači da činioci o kojima se radi mogu ili stvarno zauzimati te položaje, ili mogu, na primjer, biti razni stručnjaci koji su temeljito proučili razne implikacije tih položaja. Tu se pojavljuje metodološki problem najrelevantnijih mjerila stručnosti i pitanje koje vidove položaja treba analizirati. Kasnije ćemo navesti neke primjere da bismo osvijetlili ovaj problem. Mi smo, međutim, svoju definiciju for-

mulirali tako dvosmisleno zato da bismo se mogli uhvatiti u koštac s pojavom »lažne svijesti«. Ako prihvatimo korisnost i svrshodnost tog pojma, moramo postaviti ograde kao što slijedi:

negativna procjena nekog položaja može biti posljedica nedovoljnog shvaćanja raspoloživih opcija i alternativa. Pozitivna procjena nekog položaja umjesto negativne može biti posljedica nedovoljne svijesti o nizu postojećih ograničenja i budućih prijetnji u vezi s tim položajem, itd. Na taj način jedan pozitivno procijenjen položaj može objektivno podrazumijevati nedoumicu. Prekrasna kućica smještena na vrhu klisure s koje se pruža divan pogled možda se u stvari nalazi u veoma opasnom položaju zbog toga što tu klisuru potkopavaju podzemne vode. Ova ilustracija ukazuje na neke druge pojmovne i metodološke probleme. Prvi se tiče značenja izraza »položaj«.

Kakav je u stvari »položaj« te prekrasne kućice? Di li je to onaj privlačni položaj koji smo opisali ili je njen položaj jednostavno položaj na opasno nesigurnoj klisuri. To nas pitanje ponovno dovodi do razlike između mikro i makro-prilaza. Ako položaj kućice utvrdimo isključivo u smislu njene krasne lokacije, time ćemo pokazati da je područje naših istraživanja prilično ograničeno — da se služimo mikroprilazom. Ako pogledamo geološku strukturu klisure, proširit ćemo područje naših istraživanja izvan subjektivističkog aspekta lokacije kućice: primijenili smo makroprilaz. Ali sam takav makroprilaz još nam ne daje indikacije o nedoumici. Ona je, naime, kombinacija nečega što je subjektivno dobro, a objektivno opasno; na taj se način u našem slučaju pojavljuje nedoumica.

Prvo nas pitanje dovodi do drugoga. Možemo se zapitati da li je naša provizorna definicija nedoumice u smislu *negativno* procijenjenih položaja možda nedopustivo uska ako kao mjerilo uzmemo ocjene onih koji se stvarno nalaze u takvom položaju. Položaje koji su sami po sebi *pozitivno* procijenjeni usprkos činjenici da oni, koji te položaje zauzimaju, znaju da su opasni, slabiji ili izloženi moćnim antagonističkim silama također možemo nazvati nedoumicama. Mnoge nedoumice karakteristične za takozvano suvremeno društvo obilja čini se da su upravo takvog tipa. Ovo sada zahtijeva preformuliranje naše provizorne definicije nedoumice.

Nedoumica je negativno procijenjen položaj ili pozitivno procijenjen ali slab i ugrožen položaj u nekoj materijalnoj i društvenoj strukturi iz kojeg je teško izaći.

Čak i s gorespomenutom definicijom još nam uvijek preostaje metodološki problem kako da znamo koje položaje treba uzimati u obzir u proučavanju varijacija ljudskih nedoumica. I ovdje bismo mogli predložiti položaje prikazane u kocki s podacima, a koje bi utvrdili ljudi ili stručnjaci uz pomoć postupka izvođenja koji bi odgovarao izvođenju kvalifikatora (pridjeva) u konstruiranju semantičkog diferencijala. Taj dvojni prilaz čini se najkorisniji, budući da želimo obuhvatiti položaje kako iz područja subjektivnog tako i objektivnog.

Još jedan problem koji ostaje neriješen ako se poslužimo svojom i dalje dosta provizornom definicijom nedoumice jest da li je teškoća u izlaženju iz materijalnih i društvenih struktura spomenutih u definiciji

posljedica *objektivnih* ograničavajućih faktora, prijetnji i represije ili su pak dovoljne subjektivno precipirane prijetnje i ograničenja da bi se zadovoljili zahtjevi naše definicije. Očito, upotreba samo subjektivnih mjerila dala bi nam samo potpuno subjektivne nedoumice, dok bismo kombinacijom subjektivnih procjena datih položaja i objektivnih mjerila u odnosu na implikacije datih položaja kao i ograničenja, prijetnji i represije kojima su oni izloženi dobili nedoumice locirane na presjeku objektivnog i subjektivnog. Naravno, bilo bi veoma zanimljivo uspoređivati potpuno subjektivne nedoumice date grupe ljudi s nedoumicama koje su ocijenjene i uz pomoć objektivnih mjerila.

U slijedećem dijelu rada govorit ćemo o načinima proučavanja čisto subjektivne nedoumice uz pomoć semantičkog diferencijala (Osgood, Suci i Tannenbaum, 1957). Zacijelo bi se za to mogle koristiti i druge tehnike, a možda bi se one u nekim kontekstima pokazale i adekvatnijima od semantičkog diferencijala — naročito kod proučavanja tzv. lažne svijesti — ali su već do sada prikupljeni podaci semantičkog diferencijala toliko korisni, jednostavni i široko postavljeni da ih ne bi trebalo zanemariti.

Mjerenje subjektivnih nedoumica uz pomoć semantičkog diferencijala

Semantički diferencijal kojim su se služili Charles Osgood i njegov međunarodni tim suradnika da bi sačinili Atlas afektivnih značenja (AAZ) za dvadeset i tri zemlje s triju kontinenata (Osgood, May i Miron, 1976) predstavlja jedinstven izvor informacija za utvrđivanje čitavog niza dimenzija subjektivnih nedoumica. Sada, kad se planira retestiranje AAZ, sve će to vjerojatno postati dvostruko korisnije; taj retest omogućit će nam proučavanje promjena u subjektivnim kulturnim značenjima do kojih je došlo u razdoblju od deset godina.

Za našu konkretnu svrhu — mjerenje subjektivnih nedoumica koje će se kasnije povezati s raznim objektivnim okolnostima — AAZ, međutim, sadrži neke dosta jake ograničavajuće faktore. Budući da su pojmovi čije se afektivno značenje proučava u AAZ prvobitno odabrani u druge svrhe nego što je mjerenje subjektivnih nedoumica, u AAZ nećemo naći sve pozicijske pojmove koje su nam potrebni. Ali to je ograničenje manje ozbiljno od činjenice da su kao uzorci za istraživanje 23 jezične zajednice kod sastavljanja AAZ bili razredi tinejdžera, učenika srednjih škola. Stoga, koristeći podatke iz AAZ moramo unijeti korekciju za činjenicu da se u raznim jezičkim zajednicama radilo o dosta različitim kategorijama i društvenim slojevima tih učenika i da je svijet dječaka tinejdžera ograničeniji od svijeta odraslih. Usprkos tome, vrijednosti AAZ podataka za povezivanje subjektivnih značenja i objektivnih aspekata društvene strukture iscrpno je izložena i pokazana u vrlo oštroumnom iako tek preliminarnom istraživanju koje je sproveo Haluk Soydan (1975) na Institutu za sociologiju Sveučilišta u Uppsali. Njegovi zaključci ukazuju da se isplati upotrijebiti analizu podataka iz AAZ u cilju koji i ja slijedim u ovom radu.

Postoje dvije mogućnosti korištenja AAZ podataka za mjerenje subjektivnih nedoumica — komparativna intrakoncepcijska analiza profila procjene, snage i aktiviteta (PSA) i analiza interkoncepcijske strukture značenja u semantičkom prostoru.

Intrakoncepcijska analiza profila PSA

Polazeći od definicije nedoumice kao negativno procijenjenog položaja iz kojeg je teško izaći čini se da bi bilo dovoljno da pokazatelje subjektivnih nedoumica potražimo tako što ćemo iz dosijea Atlasa afektivnih značenja izvući sve pozicijske pojmove sa značajnim negativnim rezultatima procjene i visokim rezultatima za snagu i aktivitet. Pozicijski pojmovi sa PSA profilom (—++) mogu se interpretirati kao subjektivne nedoumice ako pretpostavimo da visoki rezultati za snagu i aktivitet ukazuju da je »loš« položaj o kome je riječ dovoljno »snažan« i »aktivan« da bi pojedinca ograničio u njegovu naporu da se iz njega izvuče. Ta pretpostavka ne mora važiti uvijek (vidi dolje), i stoga ponekad može biti potrebna i interpretativna kvalitativna analiza takvih pozicijskih pojmova da bismo utvrdili da li je takva pretpostavka u razumnoj mjeri točna. Drugi način da se u to uvjerimo jest da se ograničimo na one pojmove u dosijeu AAZ koji se odnose na *ograničavajuće ili prijeteće* strukture, činioce, događaje ili stanja koji su istovremeno i *loši*, i *snažni*, i *aktivni*. Ako uz to imamo još i kakav pokazatelj individualne blizine u odnosu na referentne objekte datih pojmova, to će naravno još povećati našu sposobnost da procijenimo subjektivne nedoumice. Skala bliskosti u AAZ mogla bi poslužiti u tu svrhu, iako se u slučaju nekih jezičnih zajednica vjerodostojnost te skale može dovesti u pitanje.

Za druge kategorije AAZ pojmova koje se odnose na strukture, činioce, događaje ili stanja, a koji su potencijalna *oruđa*, *sredstva* ili *pomaga*la, mogli bismo također uzeti u obzir i PSA profil tipa (+— —) kao izraz subjektivne nedoumice. To bi se poklapalo s amandmanom koji smo dodali našoj definiciji nedoumica: *dobre* ali *slabe* i *pasivne* situacije. I opet moramo utvrditi relevantne kategorije AAZ pojmova uz pomoć kvalitativne interpretativne sociološke analize a ne nasumičnim vađenjem podataka pomoću elektronskog računara. Na primjer, sasvim je jasno da pojam kao što je ROMANTIČNA LJUBAV posjeduje PSA profil kakav se nalazi u čitavom nizu jezičnih zajednica. Međutim, oklijevat ćemo da romantičnu ljubav nazovemo nedoumicom, iako neki ljudi koji sami nisu izloženi ovom stanju mogu smatrati da joj takav naziv pristaje. Međutim, ako se pojam SINDIKAT u određenoj jezičnoj zajednici smatra dobrim, ali slabim i negativnim, onda to treba smatrati indikacijom nedoumice za one kojima je to kolektivno sredstvo potrebno da bi unaprijedili svoje položaje.

Kombinacija kvalitativnih mjerila u odabiranju pojmova i dobivanje PSA profila za te pojmove uz pomoć elektronskih računara omogućila bi nam da dođemo do višenacionalnih popisa pojmova uz pomoć PSA profila. Iz takvog spiska mogli bismo ustanoviti da li razne jezične zajednice ili kulturne zone imaju iste subjektivne nedoumice ili pak da li su nedoumice ko-

je su se pojavljivale prije deset godina bile različite od onih koje postoje u vrijeme retestiranja, itd. Nadalje, takve subjektivne nedoumice mogle bi se povezati s raznim objektivnim podacima koji se odnose na zajednice o kojima je riječ. Međutim, takva lista pojmova na temelju PSA zahtijevala bi i interkonceptijsku *strukturalnu* analizu koja bi uzimala u obzir i razne vrste pojmova i razne vrste profila. Na primjer, u slučajevima gdje se ustanovi PSA profil tipa (-++), a mi nismo sigurni da li visoki rezultati SA sigurno ukazuju na uvjete koji pojedinca sprečavaju da izađe iz svog »lošeg« položaja, PSA profil za takav pojam mogao bi se kombinirati s PSA profilima za druge pojmove koji se odnose na pojedinačne relevantne ograničavajuće faktore ili sredstva. Takva strukturalna analiza bit će predmet kratkog razgovora u slijedećem odjeljku.

Analiza interkonceptijskih struktura značenja u semantičkom prostoru

Analiza semantičkog diferencijala što ju je Charles Osgood proveo u sada već slavnom slučaju šizofrenije, poznatom pod imenom »tri Evina lica« (Osgood, Suci i Tannenbaum, 1957, str. 258-271) korisno će poslužiti kao ilustracija važnosti interkonceptijskih struktura značenja u semantičkom prostoru. U biti, postupak koji je u tom slučaju primijenjen sastojao se od korištenja nekih *pojмова relevantnih za ličnost* kao što su stvarno-ja, idealno-ja, otac, majka, seks, itd. i razmatranja strukture njihove lokacije u semantičkom prostoru koji je utvrđen uz pomoć semantičkog diferencijala. U ovom smislu tri Eve pokazale su značajne i relevantne strukturalne razlike.

Na sličan način možemo odabrati nekoliko pojmova *relevantnih za društvo* i proučavati strukturu njihove distribucije u semantičkom prostoru po zemljama i kulturnim zonama. Ključni problem u ovoj fazi jest kako odabrati društveno relevantne pojmove koji su potrebni za našu analizu. Drugi problem je kako odrediti koji tipovi struktura značenja ukazuju na pojedine nedoumice. Međutim, na tom području istraživanja naša analiza nije još dovoljno napredovala da bismo bili u stanju reći nešto definitivno u tom radu. Ali očito je da izbor društveno relevantnih pojmova moramo izvršiti sa stanovišta eksplicitnog makrosociološkog modela društva, socijetalnih promjena i raznolikosti. Teorijski okviri naznačeni na slici 2. mogli bi nam pomoći u tom naporu. Ovdje ćemo prikazati u grubim crtama takav jedan makrosociološki model.

Društvo ćemo promatrati kao skup

(1) PODRUČJA ili ZONA TRANSAKCIJA raznih vrsta (vidi str. 444) u kojima

(2) se stvaraju STRUKTURALNE SUPROTNOSTI i PROBLEMI — na primjer vanjski faktori outputa i inputa — na makro i na srednjoj razini i koji, u različitoj mjeri, na kraju utječu na

(3) ČINIOCE koji formiraju spoznajnu mapu i organiziraju (više ili manje potpuno i adekvatno)

(4) svoja POLAZIŠTA i CILJEVE, transakcijska PRAVILA, SREDSTVA, OPCIJJE OGRANIČENJA i PRIJETNJE kod rješavanja problema i

(5) DJELUJU na osnovu tih pretpostavki, te u toku tog djelovanja

(6) DOŽIVLJAVAJU više ili manje teške STVARNE PREPREKE, PRIJETNJE ili REPRESIJU i uspijevaju ili ne uspijevaju, u različitoj mjeri, realizirati ciljeve svojih postupaka.

Šest glavnih razina kategorija pojmova označenih velikim slovima u gornjem tekstu nisu samo sažetak analitičkih okvira izloženih u slikama 1. i 2, već se odnose i na one tipove pojmova koje bismo mogli obuhvatiti analizom interkonceptijskih struktura značenja u semantičkom prostoru radi ocjenjivanja subjektivnih nedoumica. Iako možda AAZ dosijei ne sadrže dovoljno relevantnih pojmova te vrste, čini nam se da ih ipak ima dovoljno da bi nam se isplatilo pokušati takvu analizu. Relativno velik broj AAZ pojmova koje treba uključiti u takvu analizu interkonceptijskih struktura značenja onemogućuje nam, ili bar otežava, nabranje svih različitih struktura koje se mogu smatrati pokazateljima raznih tipova subjektivnih nedoumica. U ovom radu zadovoljit ću se time da tek predložim metodologiju za takvu analizu.

Međutim, za potrebe jednostavnije tehnike kakva je analiza jednokonceptijskog profila PSA i kakvu sam ranije opisao spreman sam navesti neke konkretnije profile PSA pojmova koje bi vrijedilo potražiti u AAZ dosijeima, a možda bi se isplatilo izvršiti i samostalno istraživanje da bi se utvrdili pokazatelji subjektivnih nedoumica uz pomoć te metode. U mom daljnjem izlaganju pojavit će se i neke manje složene interkonceptijske strukture značenja.

Predloženi pojmovi za intrakonceptijsku analizu PSA profila subjektivnih nedoumica

Moje će se izlaganje kretati u okviru sinoptičke slike (slika 3.) koja pokazuje tzv. vanjske faktore inputa i outputa tipične za privatizirane, odnosno socijalizirane transakcije. Ti vanjski faktori, kao što je detaljno izloženo na ilustraciji, predstavljaju naše sugestije u vezi s *tipovima* pojmova koje bi trebalo ocijeniti uz pomoć semantičkog diferencijala profila PSA. Ponekad će se pokazati kao teška, ako ne i potpuno nemoguća, zadaća da se tipovi pojmova kondenziraju u pojedinačne riječi kakve se u većini slučajeva uvrstavaju u AAZ dosije, s njihovim odgovarajućim PSA profilima. U takvim će slučajevima biti potreban dodatni rad na složenim pojmovima, koji sadrže veći broj pojmova ili čitavih rečenica. Takve pojmovne složenice zahtijevaju, međutim, posebno pretestiranje kako bismo se osigurali da se PSA odgovori koje dobijemo ne odnose uglavnom na jedan ili dva elementa u složenici umjesto na cijeli taj složeni pojam.

Drugi vid ove ilustracije je razlika koja se pravi između privatiziranih i socijaliziranih transakcija. Budući da nema mnogo društava, ako ih uopće ima, u kojima postoje samo privatizirane ili samo socijalizirane transakcije — imamo obilje mješovitih sistema, iako se tu naravno radi o

različitim mješavinama — svakako bi društvo trebalo proučavati uz pomoć cijelog spiska pojmova, tj. ne samo uz pomoć onih pojmova koji se odnose na transakcije u datoj transakcijskoj mješavini. Nadalje, korištenjem potpunog spiska pojmova stječemo uvid i u to koji se pojmovi *ne* odnose na nedoumice stanovitog tipa u nekoj određenoj vrsti transakcija.

I bez obzira na činjenicu da ima mnogo raznih transakcijskih mješavina nije potrebno posebno isticati da je razlika između privatiziranih i socijaliziranih transakcija dosta grubo definirana. Među tzv. socijalističkim zemljama postoje znatne razlike. Na primjer, za kineski tip socijalizma manje je karakteristična birokratizacija, koja je tako značajan vanjski faktor outputa u Sovjetskom Savezu; u Kini bar nailazimo na povremenu upotrebu vanjskog faktora inputa kulturne revolucije usmjerene protiv takve birokratizacije. Drugi takav primjer je sistem radničkog samoupravljanja u Jugoslaviji. Ipak, čini se da ne bi bilo u redu da sve te primjere promatramo kao slučajeve sistema koji u stanovitoj mjeri miješaju *privatne* i socijalizirane transakcije. Tu se prije radi o razini relativno zatvorene socijalizacije. U internim raspravama u socijalizmu također nailazimo na te razlike, koje se ogledaju u različitim predodžbama o socijalizmu, tako da se stavlja veći ili manji naglasak na centralizaciju, odnosno decentralizaciju. Moja shema očito ne uzima u obzir takve stvari. Međutim, za potrebe ovoga rada grubo razlikovanje između privatiziranih i socijaliziranih transakcija bit će sasvim dovoljno. Trebalo bi vršiti mnogo dublja proučavanja u ovoj oblasti kad bismo željeli odrediti daljnje moguće i relevantne distinkcije u oblasti sistema privatiziranih ili socijaliziranih transakcija.

Na slici 3. naveo sam nekoliko nevezanih primjera AAZ pojmova koji izgledaju kao da su povezani s onom vrstom transakcijskih vanjskih faktora koje spominjem na slici. Do sada nije izvršeno nikakvo temeljito istraživanje svih relevantnih pojmova koji se mogu naći u AAZ dosijeu. Charles Osgood i njegovi suradnici planiraju takav istraživački projekt u budućnosti. Nadajmo se da će, u smislu naših sugestija na slici 3, u desetogodišnji retest AAZ biti uključeni još neki relevantni pojmovi. Za analizu interkonceptijskih struktura značenja u semantičkom prostoru bilo bi također korisno kad bi se obuhvatili pojmovi koji se direktno odnose na transakcijske tipove kao što su pojmovi KAPITALIZAM i SOCIJALIZAM. Osim toga razmatramo mogućnost potpuno nove studije koja bi se, osim semantičkog diferencijala, služila i drugim tehnikama.

Na ovom mjestu čitatelj će možda poželjeti bolje razgledati sliku 3.

Slika 3

Pojmovi koji se tiču transakcijskih vanjskih faktora u okviru privatiziranih i socijaliziranih transakcija i koji se predlažu za intrakoncepcijsku analizu PSA profila

(a) Vanjski faktori inputa:

Dominantne vrste transakcija	Opis vanjskih faktora inputa	Očekivani PSA profili	
		transakcije	
		PRIV	SOC
PRIVATIZIRANE TRANSAKCIJE	<ul style="list-style-type: none"> — Meliorativne i infrastrukturne intervencije države u općim i konkretnim crtama, uključujući i dodjeljivanje sredstava za utjecaj na vanjske faktore outputa — Obrazovanje radi poboljšanja »ljudskog kapitala«. — Javne investicije u razvoj kapitalno intenzivnih industrijskih sektora koji ubrzavaju rast — Redistributivni progresivni poreski sistemi. — Djelatnost sindikata u oblasti uvjeta na radu i politički orijentirane grupe za pritisak. — Pravni normativi i primjena zakona s obzirom na prekršaje protiv okoliša i privredne prijestupe (nezakonito zagađivanje, neplaćanje poreza itd.). 	+ — —	+ + +
SOCIJALIZIRANE TRANSAKCIJE	<ul style="list-style-type: none"> — Mogućnost za kreativnost i inicijativu pojedinaca i grupa u oblasti politike, proizvodnje, kulture, rekreacije, itd. — Mogućnosti za neformalnu privatnu razmjenu ideja, usluga, itd. — Mogućnosti izražavanja kritike i borbe protiv birokratizacije i loše koordinacije planiranja itd.; kulturna revolucija kineskog stila. — Mogućnosti izražavanja otpora političkoj vlasti. — Poprišta izražavanja i vođenja konflikata među grupama i slojevima (ili društvenim klasama). — Mogućnosti putovanja i međunarodnih kontakata 	+ + +	+ — —

Slika 3 (nastavak)

(b) Vanjski faktori outputa

Dominantne vrsti transakcija	Opis vanjskih faktora outputa	Očekivani PSA profili	
		transakcije PRIV	SOC
PRIVATIZIRANE TRANSAKCIJE	<ul style="list-style-type: none"> — Otudjenje i cinizam na radu. — Utjecaj iscrpljenosti radom na djelatnosti u slobodno vrijeme. — Monetizacija komunalnih sistema uzajamne pomoći i osnovne socijalne sigurnosti; gubitak zajedništva. — Slabljenje ili raspadanje interesa za kolektiv, samopomoć i organizacije za rekreaciju. — Uništavanje i zagađivanje sredine. — Inflacija i opadanje vrijednosti štednih uloga. — Nezaposlenost i marginalizacija manje kvalificirane radne snage. — Međunarodna privredna ovisnost bez kontrole i prenošenja resursa; nemoć u odnosu na izvozno orijentirani veliki biznis i multinacionalne korporacije. 	- + +	- - - -
SOCIJALIZIRANE TRANSAKCIJE	<ul style="list-style-type: none"> — Otudjenje i cinizam u odnosu na političku vlast. — Ograničenja kreativnosti i inicijative pojedinaca i neformalnih grupa; prevelik naglasak na pristanak i identifikaciju u usporedbi sa samoupravnom internalizacijom (Kleman). — Ograničenje izražavanja konflikta među grupama, slojevima i klasama. — Birokratizacija. — Odsustvo efikasne koordinacije između makro-planiranja i lokalnih poduzeća na mikro-razini. — Ograničenja kretanja osoba i međunarodnih kontakata. 	- - - -	- + +

Da bismo povezali navedene podatke o subjektivnim nedoumicama s individualnom i kolektivnom akcijom, naša buduća studija sadržavat će i neke podatke o akcijama za koje pretpostavljamo da proizlaze iz onih nedoumica koje želimo promatrati.

Nekoliko zaključnih primjedaba o empirijskom povezivanju objektivnih i subjektivnih pokazatelja

Kao što smo istakli na samom početku ovog rada, vjerujemo da je domet varijacija u odnosu na objektivne pokazatelje dosta malen u mnogim radovima koji proučavaju odnose između tih i subjektivnih pokazatelja. Višenacionalne komparativne studije proširile bi taj domet. S druge strane, statistički podaci o objektivnim uvjetima iz raznih nacionalnih zajednica nisu uvijek dovoljno potpuni i pouzdani. Ipak, Haluk Soydan (1975) u Poglavlju 5 svoje studije, koju sam ranije spomenuo, pokazao je da su raspoložive službene statistike dovoljne bar za aproksimacije onih objektivnih varijabli u kojima govorim u ovom radu. Međutim, AAZ dosiđei ne daju podatke o položajima subjekata u takvim objektivnim društvenim strukturama koje možemo aproksimativno ocjenjivati, a imamo samo vrlo neprecizne i nepouzđane agregatne podatke o karakteristikama učenika tinejdžera koji su bili obuhvaćeni projektom AAZ. Ako predloženu analizu objektivnih i subjektivnih pokazatelja želimo kombinirati s temeljitijom analizom društvenih klasa, kao što to na primjer traži Soydan (1975, str. 150), onda se moramo služiti širim podacima od onih što ih pruža AAZ i koristiti višesekcijske nacionalne uzorke odraslih iz jedne, a po mogućnosti i nekoliko zemalja, koji se sistematski razlikuju po svojim objektivnim makrokarakteristikama.

U ovom sam se radu bavio samo makrokarakteristikama društvenih sistema koje marksisti nazivaju »načinima proizvodnje« i »nadgradnjom«. Nisam upotrebljavao te izraze, ali je očito da su me te marksističke postavke inspirirale u izlaganju gledišta o strukturalnim suprotnostima privatiziranih i socijaliziranih transakcija i transakcijskih vanjskih faktora — s tom razlikom što marksisti rijetko govore o suprotnostima u socijalističkim sistemima. Međutim, potpuno sam svjestan činjenice da postoje druge socijetalne makrokarakteristike koje se ne mogu svesti na aspekte ili termine »načina proizvodnje«. Nisu samo predindustrijska društva ta koja se mogu diferencirati prema demografskoj složenosti, prema rodovskoj organizaciji, geo-etno-političkoj strukturi, itd. (cf. Abrahamson, 1969, Himmelstrand, 1973, Soydan, 1975, poglavlje 3). Ali te objektivne makrokarakteristike zahtijevaju samostalnu analizu njihova utjecaja i ovisnosti o subjektivnim varijablama.

Prijevod: Vesna Grbin

Literatura

- ABRAHAMSON, M. (1969), »Correlates of Complexity«, *American Sociological Review*, 35 (1969.), str. 690—701.
- ALLARDT, E. (1975.), *Att ha, att älska, att vara. Om välfärd i Norden*, Lund: Argos.
- ANDREWS & WITHEY
- GALTUNG, J. (1969), »Violence, Peace and Peace Research«, *Journal of Peace Research*, No. 3, (1969.), str. 167—192.
- GIDDENS, A. (1973.), *The Class Structure of the Advanced Societies*, London: Hutchinson University Library.
- HIMMELSTRAND, U. (1960.), »Verbal Attitudes and Behavior: A Paradigm for the Study of Message Transmission and Transformation«, *Public Opinion Quarterly*, Vol. 24, (1960.).
- HIMMELSTRAND, U. (1973.), »Tribalism, Regionalism, Nationalism, and Secession in Nigeria«, in Eisenstadt, S. N. & Rokkan, S., *Building States and Nations*, Vol. II, Beverly Hills: SAGE Publications.
- JOHANSSON, S. (1970.), *Om levnadsvärdensundersökningen*, Stockholm: Allmänna Förlaget.
- JOHANSSON, S. (1971.), *Politiska resurser*, Stockholm: Allmänna Förlaget.
- KELMAN, H. (1961.), »Processes of Opinion Change«, *Public Opinion Quarterly*, Vol. 25, (1961), str. 57—78.
- LENSKI, G. E. (1954.), »A Non-vertical Dimension of Social Status«, *American Sociological Review*, Vol. 19, (1954.), str. 405—413.
- MARX, K. (1904.), *A Contribution to the Critique of Political Economy*, London: Keagan Paul.
- MERTON, R. (1968.), *Social Theory and Social Structure*, prošireno izdanje, New York: The Free Press.
- O'CONNOR, J. (1973.), *The Fiscal Crisis of the State*, St. Martins Press.
- OSGOOD, SUCI & TANNENBAUM (1957.), *The Measurement of Meaning*, Urbana: University of Illinois Press.
- OSGOOD, MAY & MIRON (1976.), *Cross-cultural Universals of Affective Meaning*, Urbana: University of Illinois Press.
- POULANTZAS N. (1973.), *Political Power and Social Classes*, New Left Books.
- RINGEN, S. (1973.), »An Introduction to the Level of Living Study«, University of Bergen. (Sapirografirano)
- SOYDAN, H. (1975.), *Social Structure and Subjective Culture. A Macrosociological Inquiry into an Atlas of Affective Meanings*, Uppsala: Diss.
- TAYLOR, C. L. & M. C. HUDSON, (eds.), (1972.), *World Handbook of Political and Social Indicators*, New Haven: Yale University Press.

Summary

Ulf Himmelstrand

Selecting and correlating objective and subjective indicators without a thorough theoretical analysis of object-subject interrelationships is not likely to render conclusive results. Two theoretical frameworks are suggested: one transactional with a »subjectivistic« bias, and one more »objectivistic« focussing on macro-sociological **structural contradictions** generating human **predicaments**. Predicaments

are defined in terms of positions at the intersection of objective and subjective realms. However, predicaments can also be defined in purely subjective predicaments with the Semantic Differential. Subjective predicaments can then be related to objective indicators selected on the basis of the macro-sociological framework suggested.